

İNGİLİZ BELGELERİNDE TÜRKİYE’NİN DEMOKRASİYE GEÇİŞ YILLARI: DEMOKRAT PARTİ’NİN KURULUŞU VE 1946 SEÇİMLERİ

Resul BABAĞLU*

Özet

Türkiye’de tarih yazınında, “çok partili sistem”, “çoğulcu demokrasi”, ya da “demokrasiye geçiş” olarak isimlendirilen dönem, Türk siyasi hayatında yeni bir sayfayı açan gelişmeleri beraberinde getirmiştir. 100-150 yıllık Türk modernleşme sürecinin önemli bir kilometre taşı olan söz konusu dönem, çeşitli iç ve dış nedenlerin olgunlaştırdığı tek partili siyasi düzenin rekabetçi bir politik sisteme evrilmesini başlatmıştır. Her ne kadar, 7 Ocak 1946’da kurulan Demokrat Parti’ye (DP) karşı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinde ve siyaset hayatının dışında birtakım tepkiler ortaya çıkmışsa da dönemin siyasi karar alma mekanizmaları, yeni partiye karşı engelleyici tutumlar sergilememişlerdir. Bu anlamda, kuruluş ve teşkilatlanma aşamasında ciddi engellerle karşılaşmayan DP, kısa süre içinde geniş halk kitlelerinin rağbet gösterdiği siyasi bir alan açmıştır. Sözü edilen dönemde yaşanan bu gelişmeler Türkiye’de bulunan İngiliz diplomatlar tarafından dikkatle takip edilmiştir. İngiltere ve Türkiye arasında II. Dünya Savaşı yıllarında başlayan askeri ittifakın savaş sonrası dönemde de sürdürüleceği yönündeki inanç ve geleneksel İngiliz dış siyasetinin dayandığı konsüler alandaki profesyonelleşme, çalışmamıza konu olan gelişmelerin izini İngiliz arşivlerinde sürmemize imkân tanımıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, demokrasi, 1946 seçimleri, İngiliz Arşivi

* Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
E-posta: babaogluressul@hotmail.com

TURKEY'S YEARS OF THE TRANSITION TO DEMOCRACY IN BRITISH ARCHIVES: THE ESTABLISHMENT OF THE DEMOCRAT PARTY AND ELECTIONS OF 1946

Abstract

The period that has named as “multy-party system”, “pluralistic democracy”, or “transition to democracy” has bring a new developments that opened a new page in Turkish political life. As an important milestone of the 100-150 years old Turkish modernization period, this period has begun to evolve the one-party system maturing by various internal and external causes into a competitive system. Although there have been reactions to the Democratic Party established on 7 January 1946 inside the CHP and outside of political life, the political decision-making mechanisms of the period did not show any obstructive attitudes towards the new party. In this sense, the DP, which has not encountered serious obstacles in the establishment and organizational stages, has opened a political field in which the masses of people are in demand in a short period of time. These developments in the mentioned period were followed carefully by British diplomats in Turkey. The belief that the military alliance that started in the World War II between England and Turkey will continue in the postwar period and the professionalism based on the traditional British foreign policy allow the opportunity to keep track of developments about the research in the British archives.

Key Words: *Democrat Party, Republican Peoples Party, democracy, British Archive, Elections of 1946*

GİRİŞ

Türkiye’de parlamenter demokrasinin Osmanlı Devleti’ndeki kökleri 19. yüzyılın ikinci yarısında başlatılan anayasal hareketlere dayanmaktadır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kurulan siyasi partiler, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ödünsüz egemenliğine dayanan siyasi iktidara ortak olma yarışına girmişlerdir. Demokrasinin henüz adının bile telaffuz edilmediği bu dönemde, parlamentarizm, halkın yönetim mekanizmasında temsil edilmesinden çok, siyasi partilerin iktidardaki etkinliğinin artırılması esasına dayanıyordu. II. Meşrutiyet döneminde partiler arasında yaşanan iktidar kavgaları ile iktidar-muhalefet arasındaki demokrasi dışı ilişkiler sorunlu bir siyasi manzara yaratmıştır. Kavramsal açıdan muhalefet olgusunun demokrasi tarihimizde pek de anlayamamış olması, zaman zaman vatan hainliği ile eşdeğer tutulması, Türkiye’de çok partili yaşama geçişin önündeki en büyük engel olmuştur.² Cumhuriyet’in ilanından sonra çoğulcu demokrasinin ülkeye yerleştirilmesi amacıyla girişilen *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* ve *Serbest Cumhuriyet Fırkası* denemeleri, hayal kırıklığıyla sonuçlanınca özellikle 1930’lu yıllardan itibaren tek parti iktidarı daha da pekişmiştir. 20. y.y. ’ın başlarında dünyada yaygın olarak görülen tek partili rejimlerinin doğası gereği, kuvvetlerin bir araya toplanması kaçınılmaz bir durumdur.³ Bu rejimlerde ülke yönetimine hâkim olan partinin karşısında siyasal bir muhalefetin oluşması ve faaliyetlerini devam ettirebilmesi olabildiğince zordur.

Ancak gerçek şu ki, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundaki ana gayelerden biri modern ve demokratik bir toplum-devlet yaratmaktır. Bu açıdan düşünüldüğünde Türkiye’de gerçek anlamda demokrasiye geçişin, nihai olarak varılması gereken bir seviye olduğu dönemin yöneticileri tarafından da çok iyi bilinmekteydi. Reel-politik açıdan değerlendirmek gerekirse, bir hükümet için seçim kaybetmek ve muhalefet ile yer değiştirmek, demokrasisi oturmuş toplumların siyasi hayatında hiç de olağandışı bir durum değildir. Ancak Türkiye’de bu kadar sakin

2 Muhalefet ancak temsili yapılardaki politikacılara belirli haklar tanınca gelişebilir. Hukuki muhalefetin olabilmesi için, asgari düzeyde belirli bir demokrasinin ve düşünce özgürlüğünün varlığı ve parlamentodaki tüm üyelerin hukuki açıdan korunması ve bu korumanın parlamentodaki azınlık gruplarına da sağlanması gerekir (örneğin., parlamentoya kanun teklifi ve yapılan kanun tekliflerini tartışma, parlamentoya girebilmek için siyasal parti kurma hakkı, muhalefet partilerini ilgilendirdiğinde karar almaya katılma hakkı-örneğin., komisyonlara muhalefetin üye ile katılımı). Bkz. Klaus Von Beyme-Robert V. Danielsi, “Muhalefet”, (Çev. Mehmet Turhan), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.36 S.1, (1979), ss. 187-226.

3 Maurice Duverger, **Siyasi Rejimler**, (Çev. Yaşar Gürbüz), Remzi Kitabevi, Ankara, 1966, s. 42.

bir geçişin sağlanması mümkün olamamıştır.⁴ Bu durumun başlıca sebeplerinden biri yukarıda anılan Türkiye'nin demokrasi serüveninin olumsuz tecrübelerle dolu olmasının yanında, siyaseten yeterince eğitilip yetiştirilememiş bir toplumsal yapının varlığıydı.⁵

Savaş yıllarında ölçülü bir dış politika anlayışını takip eden CHP iktidarının, 1944 yılının ortalarından itibaren Müttefik devletlerin Almanlar karşısında üstün duruma gelmeleri ile birlikte ülke içinde uyguladığı yönetim anlayışında değişimler yaşanmıştır. Alman ordularının bütün cephelerde kaybetmeye başlamasından sonra Batılı devletlerin tepkisine neden olan *Varlık Vergisi Kanunu* yürürlükten kaldırılmıştır.⁶ Görüldüğü gibi, dış politikada demokrasi yanlısı Batılı devletlerle aynı paralelde ilerleyen CHP Hükümetinin iç siyasette de liberalleşme yönünde adımlar atmış olması küresel gelişmelerin Türkiye'nin siyasi rejiminde dönüştürücü bir etki bıraktığını göstermektedir.

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru galip devletler yeni dünya düzenini belirlemek ve gelecek kuşaklara kalıcı bir barış ortamı sunmak amacıyla 25 Nisan 1945 tarihinde San Fransisco'da bir konferans düzenlemişlerdir. Konferansa Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ettiği için katılma hakkı kazanan Türkiye'yi Hasan Saka ve Feridun Cemal Erkin'in olduğu kalabalık bir heyet temsil etmiştir. 25 Haziran'da imzalanan Birleşmiş Milletler Anayasası ile artık dünyada otoriter yönetimlerin sonu geldiği anlaşılıyordu. Çünkü Almanya örneği ortada duruyorken, dünya genelinde bu idare tarzlarına karşı ciddi bir reaksiyon ve derin bir nefret vardı. Bu bilinçle ABD'ye giden Türk heyetindeki diplomatlar meslektaşlarına, Türkiye'nin yakın bir zamanda tam demokratik bir idareye geçeceğinin sinyallerini vermişlerdir. İnönü'nün, heyete katılan diplomatlar üzerindeki etkisi konusunda Feridun Cemal Erkin İngiliz elçilik yetkilisine aktardığı şekliyle, San Francisco Konferansı'na katılacak olan delegelere İsmet İnönü'nün; konferansta çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımız yönünde bir soru sorulması durumunda savaşın bitiminden sonra bu yönde adımlar atılacağı cevabının verilmesini söylemiştir.⁷ Birleşmiş Milletler anayasasının TBMM'de onaylanması ile Türkiye'de yeni bir dönem açılmıştır. İnsan Haklarının en üst düzeyde korun-

4 Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, YKY Yayınları, İstanbul, 2003, s. 9.

5 Bahri Savcı, "Muhalefetin Görevi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.14 S.4, (1959), ss. 144-216.

6 Necdet Ekinci, **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1977, s. 234.

7 Public Record Office (PRO), Foreign Office, (FO), 195/9487, *From Bennett to Mr. Allen, September 8, 1945*. Konuyla ilgili bkz. Rıfkı Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş, 1945-1950**, Olgaç Matbaası, İstanbul, 1977, s. 46.

masının taahhüt edildiği bu dönemde demokratikleşme yönünde çeşitli adımlar atılması yurt dışında ve ülkede bazı çevrelerce beklenmekteydi.

II. Dünya Savaşı süresince Türkiye'de izlenen iktisat politikası toplumsal dengeyi sarsıcı sonuçlar yaratmıştır. Bu politikanın temel çelişkisi, enflasyonist girişimlerle baskıcı ve kontrolcü önlemleri bir arada yürütme çabasından doğmuştur. Gerçekten, bu dönemde bir yandan enflasyonist bir politika izlenirken, öte yandan da bu politikanın doğal sonuçları olan fiyat artışları baskı ve poli-siye yöntemlerle önlenmeye çalışılmıştır. 1940 yılında yürürlüğe konulan *Milli Korunma Kanunu* da bu politikanın temel dayanağını oluşturuyordu.⁸ Bu durum da, doğal olarak bazı malları piyasanı kaçırmış ve geniş bir karaborsaya neden olmuştur. Böylece 1942'ye kadar uygulanan fiyat kontrolü, artık yürütülemez hale gelmiş ve Refik Saydam'ın ölümüyle iktidara gelen Saraçoğlu Hükümeti fiyatları serbest bırakmıştır. Fiyatların serbest bırakılması baş döndürücü fiyat artışlarına yol açmış ve bunlar, Saraçoğlu'nun deyişiyle; "kara pazar fiyatlarını da geride bırakmıştır." Sonuç olarak da 1938'de 100, 1939'da 110 olan genel fiyat endeksi, 1944'te 459'a çıkmıştır.⁹ Kaçınılmaz bir hayat pahalılığına sebep olan bu fiyat artışları, halk genelinde derin memnuniyetsizliklere yol açmıştır. II. Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerindeki olumsuz etkilerinden biri de, dış ticarete büyük bir durgunluk yaşanması idi. Savaş yıllarında Türkiye'nin ihracat adreslerinden olan İngiltere ve Almanya, fiyatı artan Türk ürünlerini tercih etmemeye başlayınca bu durum iç piyasada da olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Hâlihazırda İngiltere, Türkiye'den alabileceği ürünleri sömürgelerinden ithal etmekteydi. ABD ise seri üretim konusunda ilerlemiş olsa da Türkiye gibi aynı üründen binlercesinin ithalat kalemini oluşturduğu bir ülke için uygun bir ticaret tarzına sahip değildi. Bu durum da Türkiye'yi yeni ticaret ortakları aramaya sevk etmiştir. Bu amaçla Bulgaristan, Romanya, Finlandiya, Filistin, İsveç, Hindistan, Brezilya, İspanya gibi devletlerle ticari ilişki arayışına girilmiştir.¹⁰

8 Y.K. Karaosmanoğlu, memleketin genel yönetim manzarası konusunda genel bir tablo çizdikten sonra hükümete şu eleştiriyi yönelttiğini aktarmaktadır: "Ben, o zamanlar hükümetimize, bu harp ekonomisi teşkilatından bahsetmiş ve bu teşkilatın başında bulunan zattan aramızdaki dostluk münasebetlerinden faydalanarak edindiğim malumatı bildirmiş isem de istihfafta karşılaşmışımdır. Bir gün gelecek, şeflik rejimlerine mahsus bu hiçbir şeyi mühimsememezlik, bu her meseleyi şef bilir, şef çözer zihniyetini taşıyanlar, bir muhalefet partisinin kuruluşu üzerine tatlı uykularından uyanacaktı ama iş işten geçmiş olacaktı." Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim, İstanbul, 2012, s. 156.

9 Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 24.

10 A.C. Edwards, "The Impact of the War on Turkey", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, Vol. 22, No. 3(Jul., 1946), ss. 389-400.

Savaş yıllarında yönetim mekanizmasına karşı hoşnutsuz olan en önemli toplumsal sınıf köy nüfusunu oluşturan kesimdi. 1945'te Türkiye'nin genel nüfusunun yüzde 83'ünü oluşturan ve yaklaşık kırk bin köyde yaşayan kırsal nüfus ile hükümetin arası bazı uygulamalarından dolayı bozulmuştur. Her ne kadar 1925 yılında *Aşar Vergisi* kaldırılmış olsa da, köylü kesimi memnun edecek ve yaşam seviyelerini yükseltecek yeterince önlem alınmamıştır. Öte yandan, Savaş yıllarında uygulanan *Milli Müdafaa Mükellefiyeti* gereğince çeşitli işlerde çalıştırılan ve binek hayvanlarına el konulan köylüler, *Milli Korunma Kanunu* ile üretimlerinin devlet kontrolüyle fiyatlandırılmasının doğurduğu olumsuzluklara yol vergisi ve jandarma baskısı da eklenince hükümete karşı sert bir tavır almışlardır.¹¹

Hükümete karşı duran sosyal gruplar kırsal kesimden ibaret değildi. Şehir nüfusunu oluşturan ve ticaret, sanayi ve diğer alanlarda faaliyet gösteren girişimciler de bu yıllarda uygulanan ekonomi siyasetinden memnun değillerdi. Her ne kadar, bu toplumsal tabakaya mensup olan bazı kesimler, savaş koşullarının sunduğu fırsatlardan yararlanmış olsa bile, hükümetin ekonomiye plansız ve ölçsüz müdahalelerine ilişkin genel bir korku hüküm sürmüştür.¹² CHP iktidarının bu dönemde gayrimüslimlere yönelik birtakım olumsuz uygulamaları bu toplumsal sınıfların grup bilinciyle hareket etmelerine ve yönetime karşı güvensizlik beslemelerine yol açmıştır.¹³ Bunun yanı sıra, şehirlerde yaşayan ve sabit gelirlere çalışan kesimlerin bu yıllardaki gelir-gider dengelerinde ciddi oranda bozulmalar yaşanmıştır. Hükümetin enflasyonist politikalarına karşın ücret artışlarını dondurması sonucunda ortaya çıkan yaşam pahalılığı özellikle işçi kesimlerini derinden etkilemekteydi. Demokrat Parti tarafından 1946 seçimlerinde propaganda malzemesi olarak en çok başvurulan ekmeğe ve temel yaşam maddeleri için uygulanan karne sistemi ve ortaya çıkan kuyruklar, fuhuşun yaygınlaşması, gelir adaletsizliği, yoksulluk ve kıtlık bu dönemi konu eden romanlarda da yaygın olarak işlenmiştir.¹⁴

CHP'nin çok partili hayata geçiş kararını almasının ardında yatan ekonomik ve siyasi gelişmelerin yanında, devrimlerin ve genel anlamda batılılaşmanın karşısında varlığını koruyan geniş bir kitleyi içine alan sosyolojik faktörler de bulunmaktaydı. Bu kitleyi oluşturan toplumsal tabakaların gözünde CHP, batılılaşma politikasıyla özdeşleşmiş haldeydi. Dolayısıyla, geleneksel-dinsel yaşam

11 M. Asım Karaömeroğlu, "Turkey's 'Return' to Multi Party Politics: A Social Interpretation", *East European Quarterly*, XL, 40,1, (Spring 2006), ss. 89-107.

12 A.g.m., s. 91.

13 Bkz. Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni*, İletişim, İstanbul, 1999.

14 Alev Sınar Çılgın, *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003, s. 32-47.

alışkanlıklarını sürdürme arzusunda olan bu kitlelerin, batılı yaşam biçimine karşı duydukları endişe, CHP karşıtlığı şeklinde somutlaşmıştır.¹⁵ Bunun yanında, uzun yıllar yönetimde bulunan CHP'nin iktidar yorgunluğu şeklinde tarif edilebilecek bir yıpranma sürecine girmesi de halk genelinde yeni siyasi oluşumlara özlem duyulması ile sonuçlanmıştır.¹⁶ Bunun yanında, 1945 yılına kadar geçen devreler süresince halk kitleleri, içinde belirmiş çeşitli fikir akımları, tek parti yönetiminin verdiği yorgunluklar, artık yönetici kadro üzerindeki baskılarını göstermeye başlamıştır. Asker ve sivil bürokrasi ve çevresindeki aydınlar, hangi fikirde olurlarsa olsunlar, yeni bir yönetime geçilmesi noktasında birleşiyorlardı.¹⁷ Belirtmek gerekir ki, Türkiye'de çok partili hayata geçişin iç ve dış nedenleri sıralanırken, etkenler arasında sistemli bir bağ kurulamayacağı gibi, her biri eşit oranda etkiye de sahip olmamıştır.¹⁸ Bu geçişi olgunlaştıran unsurlara bakıldığında, dış nedenler uygun bir sosyo-politik ortam sağlayarak o dönemde var olan toplumsal muhalefet dinamiğini siyasal alana taşımıştır.

1. Demokrat Parti'nin Kuruluşu

İsmet İnönü'nün muhalif bir fırka kurulması yönündeki arzusu öteden beri bilinmekteydi. 1939'un Mart ayında İstanbul Üniversitesinde yaptığı konuşmada ifade ettiği düşünceler ve 1939'da toplanan 5. Kurultayda meclis içinde muhalefet görevi üstlenecek 30 kişilik müstakil grup kurma girişimi, CHP'nin çoğulcu demokrasiyi kurmaya istekli olduğunu göstermiştir.¹⁹ İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1944 ve 1 Kasım 1945 tarihlerinde yaptığı meclisi açış konuşmalarında açıkça şu ifadeyi kullanması; *"Bizim tek eksliğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır"* yakın bir zamanda ortaya çıkacak olan siyasi oluşumun habercisi

15 İsmail Cem, **Türkiye'de Az Gelişmişliğin Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 320.

16 Oğuz Ünal, **Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s. 114.

17 Samet Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve yükseliş Sebepleri, Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s. 46.

18 Türkiye'de çok partili hayata geçişte rol oynayan etkenler üzerinde kıyaslamalı bir değerlendirmeye için bkz. Nihal Kara, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri", **Yapıt, Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, S.8, Ankara, 1984-1985, ss. 64-75.

19 Sina Akşin, "Demokrat Parti'nin Kurulması", **Tarih ve Toplum**, C.9, S.53, (Mayıs 1988), ss. 13-15. Müstakil Grup, Milli Şef İsmet İnönü başkanlığında toplanıyor, grubun yönetici ve üyeleri de aynı kişi tarafından seçiliyordu. Bu grup, CHP Grup toplantılarına katılabiliyor ancak oy verme hakkına sahip değildi. Ahmet Emin Yalman, "The Struggle for Multi-Party Government in Turkey", **Middle East Journal**, Vol.1, No.1, (January 1947), ss. 46-58.

gibiydi.²⁰ Muhalefet fikrini olağanlaştıran bu gelişmelerden sonra CHP içinde birtakım aykırı sesler son zamanlarda duyulmaktaydı. Atatürk'ün son Başbakanı olan Celal Bayar, İnönü döneminde ilk ciddi muhalefet hamlesini göstermiştir. TBMM'de 1944 yılı *Muvazene-i Umumiye Kanunu* görüşülürken, 22 Mayıs tarihli oturumda Celal Bayar, hükümete sert eleştiriler yöneltmiştir. Bayar konuşmasında bütçe açığı, hayat pahalılığı nedeniyle yoksulluğun giderek arttığı, ekonomik politikaların tutarsızlığı, emisyon hacminin yükseldiği, üretimin arttırılmadığı, üreticinin parasını devletten zamanında alamayarak zarara uğradığı gibi önemli konular üzerinde durmuş, alacağı cevabın bütçeye vereceği oyun rengini belirleyeceğini söylemiş, yasa tasarısı için 29 Mayıs'ta yapılan oylamada ret oyu kullanmış ancak bu tek kırmızı oy basında beklenen yankıyı uyandırmamıştı. İkinci muhalefet hareketi de, Şubat 1945'te Şirket-i Hayriye'nin devlet tarafından satın alınmasına ilişkin yasa tasarısının görüşülmesi sırasında otoriter anlayışın CHP içindeki temsilcisi Recep Peker'den gelmişti. Peker, bu girişimi aşırı devletçi olarak değerlendirerek bu yasa tasarısına altı milletvekiliyle beraber kırmızı oy vermiştir.²¹ Üçüncü muhalefet de yine 1945 yılı içinde kendini göstermiştir. Bu muhalefetin, daha öncekiler gibi bireysel olmadığı, bir süre sonra ortaya çıkacaktır. TBMM'de 1945 yılı ilk yedi aylık bütçe Bütçe Kanunu Tasarısı görüşülürken, tasarıya eleştiriler yapılmış ve bu yasa tasarısı, 29 Mayıs 1945'te oya sunulunca da, Recep Peker, Celal Bayar, Hikmet Bayur başta olmak üzere Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Emin Sazak, tasarıya olumsuz oy vermişlerdi.²² Bu dönemde,

20 Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 36. Türk siyasetine liberal havanın hâkim olduğu bu yıllarda sayıları 20 civarında olan birçok siyasi parti kurulmuş, ancak bunlarda DP dışındakiler zaman içerisinde siyaset sahnesinden çekilmişlerdir. İlhami Soysal, "Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 2015-2016. Ayrıca Bkz. Cemil Koçak, "1946'nın İvrir Zıvır Partileri", **Tarih ve Toplum**, S.80, (Ağustos 1980), ss. 16-19.

21 CHP'nin 1935 Kurultayında katı bir devletçilik uygulanmasını savunmuş olan Recep Peker, bu kez devlet işletmelerinin özel girişimcilere devredilebileceğini öne sürerek şöyle demiştir: "Biz fayda ve zararını inceledikten sonra, şimdi devlet elinde bulunan işlerden uygun olanları, özel teşebbüslere, mesela yarı hisseleri ile devretsek ne olur?" Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap, Birinci Bölüm Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 166.

22 Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti, 1946-1960**, Phonix, Ankara, 2004, s. 42-43.

aydınlardan oluşan Yahya Kemal, Suphi Tanrıöver ve Celaleddin Ezine gibi bazı isimlerin de hükümete yönelik seslerini yükselttikleri görülmüştür.²³

Bu tarihlerde bir İngiliz elçilik yetkilisiyle akşam yemeğinde buluşan Ahmet Emin Yalman, İsmet İnönü'nün CHP'nin yönetiminden istifa etmesi durumunda kurulacak olan yeni partinin başkanlığını Rauf Orbay'ın yapabileceğini belirtmiştir.²⁴ Yalman'ın bu sözleri üzerine İngiliz diplomat, Rauf Orbay'ın yeterince aktif görünmediğini aktarıırken Yalman, Rauf Orbay'ın her ne kadar böyle bir imaja sahipse ve hükümet yetkilileriyle yakın ilişkiler içerisinde olmasa da kendisinin büyük hizmetler sunabilecek bir yapıda olduğunu vurgulamıştır.²⁵ İnönü yönetimine eleştiriler getirerek sürdürdüğü konuşmasında Yalman, son birkaç yılda hükümette *evet efendimci* (yes men) bürokratların sayısının arttığını ve Atatürk döneminde böyle bir tabloda söz edilemeyeceğini ifade etmiş, ancak İngiliz yetkili Atatürk dönemi için yapılan değerlendirmeye katılmadığını belirtmiştir.²⁶

Siyasi hayatta büyük bir etki yaratamayan Milli Kalkınma Partisi'nin ardından yeni bir muhalefet partisinin kurulmasına gidecek olan süreci Çiftçi Topraklandırma Kanunu'nun meclisteki görüşmelerinde çıkan tartışmalar başlatmıştır.²⁷ 17 Ocak 1945 tarihinde meclis gündemine gelen Çiftçi Topraklandırma Kanun Tasarısı için bir komisyon oluşturulmuştur. Başkanlığını İzmir Milletvekili Rahmi Köken'in yaptığı bu komisyonun sözcülüğünü de Adnan Menderes yapmıştır. Karma komisyon çalışmalarını üç ay sürdürmüş, 3 Mayıs 1945 tarih 1/386 sayılı raporuyla Hükümetin hazırladığı tasarıda birtakım değişiklikler yapılarak madde-

23 FO, 195/9487, *From Bennett to Mr. Allen, September 8, 1945*. Ülke içinde belirli bir muhalif havanın estiği bu aylarda Cumhuriyet tarihinde üçüncü defa çok partili rejime geçildiğini belgeleyen ilk siyasi parti olma vasfını *Milli Kalkınma Partisi* kazanmıştır. 18 Temmuz 1945'te kuruluşuna izin verilen bu parti, İstanbul sanayicilerinden iş adamı Nuri Demirağ ile Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan tarafından kurulmuştur. Siyasi hayatta çoğunlukla tecrübesi olmayan ve birbiriyle çelişen kişilerden oluşan bu yeni parti, devletçiliği reddetmekte, Rus taraftarı bulduğu CHP'yi tenkit etmekte, dış politika sahasında İslam Birliği Şark Federasyonu projesinin hayata geçirilmesini istemekteydi. Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1988, s. 58.

24 FO, 195/2487,88/21/45. *Ankara, July 12, 1945*.

25 FO, 195/2487,88/21/45. *Ankara, July 12, 1945*.

26 FO, 195/2487,88/21/45. *Ankara, July 12, 1945*.

27 CHP'nin Çiftçi Topraklandırma Kanunu'nu böyle bir ortamda çıkarmaya çalışması üzerinde çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Doğan Avcıoğlu'na göre; CHP içerisindeki sol ve radikal kanadın büyük toprak ağalarına karşılık küçük ve yoksul köylünün iktisadi durumunu düzelterek bu grubu kendi taraflarına çekme girişimleri sonucu hazırlanan bir kanundur. Ancak bu grubun girişimi, toprak ağalarının bizzat mecliste kendilerinin olması ya da bölgelerinden kendi adamlarını meclise göndermeleri sonucunda kazandıkları siyasi ve ekonomik güç karşısında başarısız olmuştur. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Tekin Yayınları, Cilt I, İstanbul, 2001, s. 232.

ler detaylandırılmış ve madde sayısı 50'den 66'ya çıkarılmıştır. Meclise sunulan Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısının amacı; köylünün durumunu iyileştirmek ve Türkiye'de sosyal demokrasiyi ve toplumsal adaleti sağlamak şeklinde duyurulmuştur. Yasayla öngörülen topraksız ve toprağı yeterli olmayan çiftçiye geçimlerini sağlayacak kadar toprak dağıtmak ve dağıtılan toprağın sürekli işletilmesi için gerekli donanım ve maddi yardımın sağlanması amacı güdülmüştür. Dağıtılacak olan toprağın hazine arazisi, vakıf ve belediyelere ait arazi veya 5000 dönümden büyük çiftliklerden istimlak yoluyla elde edileceğı düşünölmüştür. Bu araziler ihtiyacı karşılamazsa 2000 dönüme kadar orta büyüklükteki çiftlik arazilerinin de istimlak edilerek dağıtıma tabi tutulması yoluna gidileceğı düşünölmüştür.²⁸

Yasanın 17. Maddesi gereğince, yoğun nüfusu olan bölgelerde, köylülere yirmi yıllık faizsiz borç verilebilecek ve 200 dönümden fazla toprağına sahip olan çiftçilerin arazilerinin dörtte üçü kadarı kamulaştırılabilecekti.²⁹ Mecliste bu yasa üzerine yapılan tartışmalar, hükümetin ilk kez açıktan açığa ve şiddetle eleştirilmesine vesile olmuştur. Yasaya muhalefette bulunanlar, yakınları toprak sahibi olan milletvekilleri idi ve bunların sözcüsü olan Milletvekili Adnan Menderes, Aydınli büyük bir toprak sahibiydi. Muhalefet, önce ekonomik gerekçeler üzerinde odaklaşmıştır (yasanın mülkiyet güvenliğini felce uğrattığı, yatırımlara sekete vuracağı ve verimsiz tarıma yol açacağı öne sürölüyordu). Ancak hükümetin otoriter tutumu üzerine muhalefet, ölkede demokrasinin olmadığını söyleyerek, hükümeti protesto etmiştir. Bu protestoyu da bizzat Menderes'in yönlendirdiğı konuşuluyordu.³⁰

Muhalif milletvekillerinin ve büyük toprak sahiplerinin sözcüsü durumunda olan Adnan Menderes, arkasında yeni yeni oluşmaya başlayan desteğı fark etmiştir. Özellikle geniş tarım arazilerine sahip olan taşra seçkinleri yasanın meclisten geçmemesi için her türlü kulis faaliyetlerini yapmışlardır. Bu görüşmelerde Adnan Menderes nazik üslubu ve etkili konuşmasıyla kendini gösterme imkânı bulmuştur. Kendisinin de geniş arazileri bulunan Menderes, bu kanuna kadar diğeri meclis üyelerince geniş topraklarının olduğı konusunda, hiç dikkat çekmemiştir. Yapı itibariyle son derece nazik olan Menderes bu kanun görüşmelerine kadar parti içerisinde de muhalif olabilecek hiçbir tavırda bulunmamıştır. Bu sebepten

28 Şerif Demir, **Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes**, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010, s. 55.

29 Tarım Bakanlığında oluşturulan özel bir komisyon, Ziraat Bankası'nın da desteğıyle tohum, kredi ve tarımsal verimlilik konusunda yeni yasanın uygulanabilmesi için çalışmalara başlamıştır. "Land Reform in Turkey", **Times**, 2 May 1946.

30 Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim, İstanbul, 2010, s. 309.

hiç dikkatleri üzerine çekmeyen Adnan Menderes, toprak ağalarının desteği ile bu yasaya karşı zaman zaman acımasızca eleştirilerde bulunmuştur. Menderes'i bu muhalefetine Emin Sazak, Cavit Oral gibi büyük toprak sahibi milletvekilleri de yalnız bırakmamışlardır.³¹

Bütün bu gelişmelerden cesaret alan Celal Bayar ve üç arkadaşı, 7 Haziran 1945 günü Dörtlülük Takririni sundular. Bayar, daha önce 1945 bütçesine ret oyu vermiş bulunuyordu. Dolayısıyla, CHP'ye karşı süregelen muhalefetin merkezinde bulunması Celal Bayar'ın bu hareketin içinde olmasını sürpriz olmaktan çıkarmıştır.³² Dörtlülük Önerge, CHP Grubunun 12 Haziran günlü açık oturumunda tartışmaya açılmış ve Dörtlülük'e sert eleştiriler yöneltilmiştir. Yoğun tartışmalar sonucunda Başbakan Saraçoğlu, önergenin reddedilmesini istemiş ve yapılan oylama sonucunda; Dörtlülük Önergeye hazırlayıcılarının dışındaki tüm milletvekilleri tarafından ret oyu verilmiştir.³³

Bu aşamadan sonra Dörtlülük Takrir sahiplerinden özellikle Adnan Menderes'in CHP yönetimine ve hükümete yönelik muhalif tavırlarında ciddi bir artış yaşanmıştır. Birleşmiş Milletler anayasasının mecliste oylanması sırasında hükümete sert eleştiriler yönelten Adnan Menderes bir ara Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile tartışmaya girince diğer milletvekillerinin de tepkisini çekmiştir. Bu tartışmanın

- 31 Erdal İnce, "Köylüyü Topraklandırma Kanununun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/13, (2006/Güz), ss. 59-78. Asım Karaömeroğlu'na göre, dönemin CHP'li yöneticileri, ülkedeki toprak dağılımı ve köylerdeki tarımsal üretimler ilgili ellerinde güvenilir ve sağlam istatistikler olmamasına karşın, Toprak Reformu'nu topraksız köylüyü topraklandırmak amacıyla savunuyorlardı. M. Asım Karaömerlioğlu, "Elite Perceptions of Land Reform in Early Republican Turkey", *The Journal of Peasant Studies*, Vol. 27, No. 3 (April 2000), ss.115-141. Reşat Aktan ise, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile zararlı ideolojik akımların kırsal bölgelerde kök salmasının önlenmeye çalışıldığını iddia etmektedir. Reşat Aktan, "Problems of Land Reform in Turkey", *Middle East Journal*, Vol. 20, No. 3 (Summer, 1966), ss. 317-334.
- 32 Akşin, **a.g.m.**, s. 12. Dörtlülük Takrir 'de imzaları bulunan Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat köprülünün kuracakları muhalefet partisinin CHP içinde büyük tepkilere neden olmaması, bu kişilerin, CHP okulundan gelmeleri, tek parti sorumluluğunda paylarının olması ve bu durumun onları CHP'ye karşı daha hoşgörülü yapacağı algısı ile ilgiliydi. Şeref Bakışık, "Demokrasi, DP ve İnönü", **Tarih ve Toplum**, C.9, S.53, (Mayıs 19889, ss. 272-273. Ayrıca bkz. Feridun Kandemir, **En Büyük Siyaset Fırtınası ve Neticeleri**, İkicil Basımevi, İstanbul, 1956, s. 9.
- 33 Albayrak, **a.g.e.**, s.46. Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2003, s. 28. Hilmi Uran'a göre, Dörtlülük Takrir 'de imzası bulunan milletvekilleri, mensup oldukları partide ileriye sürdükleri böyle bir ıslahatı istemekten ziyade, aslında o partiden ayrılmayı kararlaştırmış bulunuyorlardı ve önergedeki istekleri de bir bahane olarak kullanıyorlardı. Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım, 1908-1950**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 362.

ardından Menderes'e gönderilen uyarı mektubunda meclis içerisindeki tavırlarının CHP tüzüğüne göre derin bir zaaf taşıdığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine Adnan Menderes, cevabını 13 Eylül'de parti genel sekreterliğine göndermiştir. İddiaları reddeden Adnan Menderes, ülke çıkarları doğrultusunda çalışmaktan başka bir amacının olmadığını ifade ederek kendisini savunmuştur. Bu gelişmeler üzerine 21 Eylül 1945'te CHP Divanı, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün tavır ve davranışlarını görüşmek için Başbakan Saraçoğlu başkanlığında toplanmış ve Parti Divanı belge, bilgi ve savunma yazılarını göz önüne alarak Menderes ve Köprülü'nün tavır ve davranışlarını CHP tüzüğüne ve parti disiplinine aykırı bularak bu iki milletvekilinin partiden ihracına karar vermiştir.³⁴ Bunun üzerine arkadaşlarını yalnız bırakmayan Refik Koraltan da CHP'den istifa ederek muhalif hareket içindeki yerini açıkça ilan etmiştir.³⁵ Nihayet, kısa bir süre sonra Bayar da milletvekilliğinden istifa etmiş ve böylece dört milletvekili yeni bir parti kurabilecek duruma gelmişlerdir.³⁶

Nihayet Dörtlü Takrir sahipleri, yeni bir parti kuracaklarını, Anayasaya aykırı kanun ve nizamları düzelteceklerini, tek dereceli seçim taraftarı olduklarını ve merkezi Ankara'da olan partinin hükümete müracaat etmek üzere olduğunu 2 Aralık'ta kesin olarak açıklamışlardır. İsim hakkında gazetelerde *Kemalist Parti*, *Demokrat Çiftçi Partisi*, gibi rivayetler dolaşmış, ancak 9 Aralık tarihli gazetelerde *Demokrat Parti* adı üzerinde karar kılındığı, kanuni muamelelerin yılbaşından evvel tamamlanacağı ve partinin esasının şahsa değil, prensibe dayanmak olduğu haber verilmiştir.³⁷ Basında çıkan haberlerin hemen ardından 7 Ocak 1946'da yeni partinin kurucuları, parti programını ve tüzüğünü hükümete sunmuşlardır.³⁸ Bu arada İngiliz elçiliğine gelen ve ilgili belgede adı Özdemir Evliyazade ola-

34 Demir, a.g.e., s. 76.

35 Yalman, **Multi-Party Government in Turkey**, s. 53. Celal Bayar'ın diğer arkadaşlarından farklı olarak CHP ile bağlarını devam ettirip milletvekilliğinden istifa etmiş olması dikkat çekicidir.

36 Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, s.19; Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, (Haz. İsmet Bozdağ), Truva Yayınları, İstanbul, 2010, s. 63.

37 Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, C. IV, (1945-1970)**, Rey Yayınları, İstanbul, 1971, s. 47.

38 Feroz Ahmad- Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 16; **Demokrat Parti Programı, Pulhan Matbaası, 1946**, s. 1-24. Koçak'a göre, DP programında yer alan ve CHP'nin altı okuna doğrudan atıf yapan maddeler ve bu ilkelerin benimsendiğine yönelik çaba, DP'nin meşruiyet kaygılarından doğmaktaydı. Çünkü 1937'de yapılan anayasa değişikliğiyle CHP'nin Altı Ok'u temel ilkeler kısmında anayasal ilkeler haline gelmiştir. Cemil Koçak, **Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları, C.II**, s. 59. Benzer bir düşünce için bkz. F. Hüsrev Tokin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s. 79.

rak geçen bir şahıs, Celal Bayar ve Tevfik Rüştü Aras ile ve muhalefetten başka isimlerle yakın ilişkilerinin olduğunu iddia ederek Türkiye'de mevcut kırılğan politik durumdan İngiltere'nin iyi yararlanması gerektiğini belirtmiştir.³⁹ British Council'den Mr. Thompson'un arkadaşı olduğu anlaşılan Evliyazade, film yoluyla propaganda konusunda İngiltere'nin yararına çalışabileceğini belirtmiştir.⁴⁰ Bunun yanında Evliyazade'nin doğrulanmaya muhtaç verdiği bilgilerden bazıları; Tevfik Rüştü Aras'ın Sovyet Rusya Elçisi Vinogradov ve Valuski adında Sovyet yetkililerle yakın temasta olduğu, Sertellerin Tan gazetesinde yazdıkları yazılar karşılığında ayda 700 lira aldıkları ve bir Rus kitapçısının Sovyetler tarafından Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde ihtiyat görevlileri yetiştirmek için bir merkez olarak kullanıldığı ve Zekeriya Sertel'in önerisi doğrultusunda öğrencilere para dağıtıldığı gibi iddialar şeklindeydi.⁴¹ Evliyazade'nin İngiliz Elçiliğinde yaptığı görüşmede, İngiltere'de ulusal hükümetin düşmesi, Fransa'da sol partilerin belediye seçimlerinde başarı göstermeleri ve bu nedenle Fransa'nın Sovyet yanlısı bir siyasete mahkûm olmasının Türkiye'de de etkilerinin olacağı yönündeki ifadeleri İngiliz diplomatlar tarafından farklı bir şekilde yorumlanarak, Evliyazade'nin gerçek amacının Celal Bayar, Fuat Köprülü, Hikmet Bayur, Adnan Menderes ve Mareşal Fevzi Çakmak grubunun oluşturduğu muhalefetin İngiliz yanlısı bir siyaset izleyecekleri mesajını vermek olduğu şeklinde algılanmıştır.⁴²

2. CHP Versus DP: Demokratların Genel Karakteri

Türkiye'deki İngiliz konsolosluk yetkilisine göre DP'nin programını ilginç kılan iki yönü vardı birincisi, bu parti Kemalizm'in altı ilkesine bağlı kalacaktı ve hiçbir şekilde kaynağını dış bağlantılardan alan bir siyaset izlemeyecekti.⁴³ Öte yandan, yeni parti, devletin başı olan Cumhurbaşkanının parti başkanlığından ayrılması gerektiğini istemeyecekti. DP programının göze çarpan diğer bir yönü devletçiliği zayıflatacağı muhakkak olan serbest girişimin destekleneceği maddesiydi.⁴⁴ Dış ilişkilerden yeterince söz edilmeyen programda ekonomideki

39 FO, 195/2487, From W.E.D. Allen to Mr. J.S. Bennett, Top Secret, 1st June 1945.

40 Anılan dönemde siyasi hayatta adı sıklıkla ön plana geçen Evliyazade ailesi temelinde siyasi figürler arasındaki akrabalık ilişkisi üzerine yazılmış ilginç bir çalışma için bkz. Soner Yalçın, **Efendi, Beyaz Türklerin Büyük Sırrı**, Doğan Kitap, İstanbul, 2004. Bununla birlikte, sözü edilen kişinin Türk istihbaratı için çalışan bir ajan olduğuna ilişkin aktarımlar da mevcuttur. Bkz. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 233.

41 FO, 195/2487, From W.E.D. Allen to Mr. J.S. Bennett, Top Secret, 1st June 1945

42 FO, 195/2487, From W.E.D. Allen to Mr. J.S. Bennett, Top Secret, 1st June 1945.

43 FO, 371/299, From Maurice Peterson (Angora) to Bewin (FO), January 19, 1946.

44 FO, 371/299, From Maurice Peterson (Angora) to Bewin (FO), January 19, 1946.

bozulmada büyük bir rolü olan kamu iktisadi teşekküllerinin azaltılacağına ilişkin görüş esas itibariyle ekonomideki durgunluğa son verecek ölçüde büyük bir karar değildi.⁴⁵ İlerleyen tarihlerde New York Herald Tribune gazetesinden Knickerbocker ve Raymond ile bir röportajında Celal Bayar, prensipte iki partinin de benzer yönlerinin olduğunu, ancak uygulamada ve yorumlamada ciddi farklılıkların oluştuğunu söylemiştir. CHP'nin katı devletçilik politikasının özel girişimi öldürdüğünü ifade eden Bayar, vatandaşın vergilerinden oluşan milyonlarca liranın yeteriz bürokratlar yüzünden heba olduğunu aktarmıştır.⁴⁶

Bu sırada Sovyet Rusya'nın Ankara Elçisi Vinogradov, Başbakan Saraçoğlu ile yaptığı mülakatta DP'nin iktisadi görüşleri ile ilgili Bayar'ı suçlayıcı ifadelerde bulunmuştur. DP'nin gerici bir parti olduğunu ifade eden Vinogradov, ekonomide devlet teşekkülleri ile ilgili eleştirilerin başkaları tarafından Bayar'ın diline dolandığını ifade ederek bu kuruluşların büyük bir kısmının temelini Bayar İktisat Vekili iken atıldığının altını çizmiştir.⁴⁷ Bu görüşmeyi İngiliz diplomata doğrulayan Başbakan Saraçoğlu, Atatürk döneminde olduğu gibi muhalefette din istismarının olup olmadığı sorusuna da DP'de bu yönde bir emarenin görülmediği, ancak Milli Kalkınma Partisi'nin buna meyilli olduğunu aktarmıştır.⁴⁸

Demokrat Parti'nin kurulmuş olduğunun ilanı gerek ülke içinde gerek yurt dışında büyük yankılar uyandırmıştır. Kısa zamanda partiye illerden gelen telgraflarla bir an evvel teşkilat kurarak faaliyetlere başlama teklifleri gelmiştir. Demokrat Parti içinde taşra teşkilatının organize edilmesi için bir ekip oluşturulduktan sonra hızlı bir şekilde yurt sathında teşkilatlanma başlamıştır. DP'nin kuruluşundan iki ay sonra 63 vilayetten 16'sında DP teşkilatı oluşturulmuş ve Haziran ortasına kadar DP, 34 ilde daha örgütlenmiş ve partiye üye olanların sayısı bir milyonu aşmıştır.⁴⁹ DP'nin kurucuları basın çevrelerinde de ilgiyle karşılanmışlardır. Bu tarihlerde Londra'da bulunan Yalman, yeni partinin bir basın organının olmamasına karşın kendisinin bu görevi üstlenebileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte Ulus gazetesinde de DP'li siyasetçiler hoş karşılanmıştır. Peterson'a göre bu gazetenin CHP'li bir yayın organı olduğu bilindiğinden bu desteğin süreceği konusunda kuşku yoktur. İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderilen raporda yer

45 FO, 371/299, From Maurice Peterson (Angora) to Bewin (FO), January 19, 1946.

46 FO, 371/299, From Sir D. Kelly to Mr. Attlee, August 13, 1946.

47 FO, 371/299, From Sir D. Kelly to Mr. Bevin, July, 2 1946.

48 FO, 371/299, From Sir D. Kelly to Mr. Bevin, July, 2 1946.

49 Demir, a.g.e., s.90. Bu noktada İngiliz yetkililerin gözlemleri aksi yöndedir. Yeni partinin kuruluşunun İzmir, Aydın ve Manisa gibi Ege illerinde ilgi uyandırmasına karşın Türkiye'nin geri kalan yerleşimlerinde bu gelişmenin yüzeysel bir ilgi uyandırdığı aktarılmıştır. FO, 371/299, Review of the Turkish Press, 30th January-12th February.

alan ilginç ifadelerden biri de alınan duyumlara göre Cumhurbaşkanı İnönü'nün partiden istifa edip yerini Saraçoğlu'na bırakacağı ve tarafsız bir pozisyon alacağı yönündeydi.⁵⁰

Bu arada yabancı basın mensuplarının, yeni partinin dış politikada izleyeceği siyaset ile ilgili sordukları sorulara Bayar; "İktidar partisi ile iç meselelerde belki çok çatışacağız. Fakat memleketin kaderi dış politikada her iki partinin müşterek hareket etmesini icap ettirir. Bu bakımdan CHP ile dış politikada tamamen mutabıkız" cevabını vermiştir.⁵¹ Daily Telegraph muhabiri Christopher Buckley, Celal Bayar ile yaptığı röportaj ile ilgili izlenimlerini aktarırken Bayar'ın son derece müphem ifadeler içeren cevaplar verdiğini belirtmiş ve Saraçoğlu ile daha önce yaptığı röportaja nazaran Bayar'ı çok temkinli olduğu ve görüşme tutanağını Londra'daki gazete merkezine göndermeden önce bir kopyasını görmek isteğini söylemiştir.⁵² DP'nin din ile olan ilişkisi konusundaki muhabirin sorusuna karşılık; devletin karar alma süreçlerinde dinin hiçbir şekilde etki etmemesi gerektiğini ifade eden Bayar dinsel özgürlüğün en temel insan haklarından biri olduğunu vurgulamış ve dinin hiçbir şekilde siyasetin bir enstrümanı olamayacağını altını çizmiştir.⁵³ Dahası, laiklik konusunda kendi programlarında yer alan maddenin CHP'nin programına göre daha açık olduğunu savunan Bayar Türkiye'de din konusunda bir problem olmadığını belirtmiştir. Muhabir, Bayar'ın din ile alakalı soruları cevaplarken hiç rahat davranmadığını ve sorulara verdiği cevapların metne ne şekilde geçirildiğini defalarca sorduğu aktarmaktadır.⁵⁴ Demokrat Parti'nin işçiler ve sendikacılığa olan bakışına açıklık getiren bir soru karşısında Bayar; DP'nin köylüler ve işçiler ile alakalı özel bir programının olmadığını belirtmiş ve programlarının spesifik mesleklerden ziyade toplumun geneline hitap ettiğini açıklamıştır. Öte yandan, CHP'nin sendikacılık konusundaki niyetleri sorulunca da *başka partilerin ne yaptığı bizi ilgilendirmez, ancak biz de sendikacılık konusunda niyetliyiz cevabını* vermiştir.⁵⁵

DP'nin kuruluşunun ilk günlerinde CHP ile ilişkileri gayet iyi bir seviyede idi. DP'nin kuruluşu ve teşkilatlanması CHP tarafından hiçbir engellenmeyle karşılaşmaz. Hatta DP'nin ilk aylarında örgütlenmesi iktidar tarafından destek

50 FO, 371/299, From Maurice Peterson (Angora) to Bewin (FO), January 19, 1946.

51 Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaaları**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963, s. 90.

52 FO, 371/299, British Embassy (Ankara) to FO, May 1st, 1946.

53 FO, 371/299, British Embassy (Ankara) to FO, May 1st, 1946.

54 FO, 371/299, British Embassy (Ankara) to FO, May 1st, 1946.

55 FO, 371/299, British Embassy (Ankara) to FO, May 1st, 1946.

bile görür.⁵⁶ Zira Cumhurbaşkanı İnönü, DP'nin kurulmasına destek verdiği gibi gerekli güvenlik konusunda da her türlü teminatı verir. Çünkü yeni, etkili ve güvenilir bir muhalefet partisiyle çok partili hayata geçiş sağlanacaktır.⁵⁷ Bu iktidar-muhalefet balayı, Adnan Menderes'in 31 Martta İzmir il merkezinde düzenlediği basın toplantısında yapmış olduğu konuşmaya, İçişleri Bakanı'nın verdiği sert cevap ile bozulmuştur. Menderes, İzmir'de verdiği ve CHP içinde tepki yaratan beyanatında şu ifadelere yer vermiştir:

“Unutulmamalıdır ki memleket partiler için değil, partiler memleket içindir. Esefle arz etmek mecburiyetindeyim ki, yer yer bazı idare amirlerinin gayretkeşliklerinden başka, Halk Partisi'nin bazı elemanları makbul olmayan bazı propaganda ve faaliyet istikameti tutmuşlardır. Çokluk, kulaklara fısıldanan bu propaganda isnat ve hatta tehditlerin neler olduğunu halkımız bilmektedir. Bunlar açık olarak ve umumi efkâr karşısında yapılmıyor, söylenmiyor. Memnunluğu mucip olan şudur ki, bütün menfi gayretlere rağmen, Demokrat Parti, yurdun her tarafında büyük bir ilgi, sevgi ve güvenle karşılanmaktadır.”

Bayar'a göre, Menderes'in bu beyanatının CHP'de tepki yaratmasının nedeni iktidar yarışına katılmayacağı beklenen Demokrat Partinin siyasi hayata iddialı bir giriş yapmış olması ile ilgiliydi. Nitekim DP'nin iktidara hazırlandığı heyecanına kapılan CHP grubunda hemen 26 Nisan'da Eylül'de yapılması gereken Belediye seçimlerinin 1 Mayıs'ta yapılmasına karar verilmiştir. Bu karar 27 Nisan'da gazetelerde yayınlanınca seçimlere ancak üç günlük bir süre kalıyordu.⁵⁸ Bu haberin gazetelerde ilan edilmesiyle demokratlar tam bir şaşkınlığa uğramışlardı. Demokrat Parti bu seçimlere girdiğini telgrafla teşkilatına bildirirse dahi, memlekette üç günde telgrafların gidemeyeceği yerler mevcuttu. CHP meclis grubunda kabul edilen belediye seçimlerinin öne alınma teklifi ise, ancak 30 Nisan günü TBMM'de görüşüldü. Yani kanunun kabul edildiği ertesi günü seçimlere başlanacaktı. Bütün Türkiye'de 1 Mayıs ile 30 Mayıs arasında yapılacak olan bu seçimler üzerinde mecliste yoğun tartışmalar yaşanmıştır.

Bu tartışmalar sonucunda DP yöneticileri seçimlere girmeyeceklerini açıklamışlardır.⁵⁹ CHP'nin normal koşullarda 1947'de yapılması planlanan seçimleri erkene alması basında da yoğun eleştiriler almıştır. DP'nin kurucularından Bayar,

56 Bu noktada Cemiyetler Kanunu'nun 1946 yılının Haziran ayında değiştirilerek yeni partilerin önünün açılması da siyasetteki liberalleşmeye örnek olarak verilebilir. Bkz. FO, 371/299, Sir D. Kelly to Mr. Bevin, June 25, 1946.

57 Demir, a.g.e., s. 91.

58 Bayar, a.g.e., s. 72.

59 Erer, a.g.e., s. 102.

iktidarın el çabukluğuyla davranıp muhalefete teşkilatlanma şansı tanımadığını ileri sürmüştür.⁶⁰ Basın kanunu ve diğer kanunların değiştirilmemesinin demokratik bir seçim uygulamasına engel teşkil edileceği savunulmuştur.⁶¹ Öte yandan belediye seçimlerine girmeyen DP'li siyasetçiler iktidarın vatandaşlara seçimlerde oy kullanmaları konusunda baskı yaptığını iddia etmiştir. Hikmet Bayur, açık oy uygulamasının serbest seçimlere gölge düşürdüğünü savunmuştur.⁶² DP'nin seçimleri boykot etme kararının bazı çevrelerce hatalı bulunduğu, seçimlere girilmesi durumunda güç gösterisi yapılabileceği vurgulanmıştır. Bununla birlikte seçimlere katılım konusunda sürpriz yaşanmamış, 473,445 yeni seçmenin %50'sinden daha az bir kısmı oy kullanmıştır.⁶³

3. 1946 Seçimleri ve Dinmeyen Tartışmalar

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, CHP'nin 1946 Olağanüstü Kongresinde yapmış olduğu konuşmada 1947 yılında yapılması planlanan seçimlerin bazı iç ve dış gelişmelerin zorlamasıyla erkene alınacağını duyurmuş ve seçimlerin tek dereceli yapılmasını uygun gördüğünü vurgulamıştır.⁶⁴ Bunun gerekçesini vatandaşların seçimlerde özgür hissetmelerini sağlamak şeklinde ifade eden İnönü, bu sistem sonucunda öngörülemeyen sonuçlar alınması durumunda da bir-iki ay içerisinde yeni bir seçim kanununun yapılacağını duyurmuştur. Seçimlerin erkene alınmasını ülkenin bir an önce istikrara kavuşturulması amacına bağlayan İnönü, belediye seçimlerinin erkene alınmasına da değinmiş ve genel seçimler sonucunda göreve gelecek olan CHP'lilerin belediye seçimlerini yürütmesinin önüne geçilmesini arzulamış olduklarını belirtmiştir.⁶⁵ Konuşmasının büyük bir bölümünü seçimlere ayıran İnönü, taşradaki idarecilerin seçimlere müdahale edeceklerine inanmadığını, bu durumda seçim kanununa karşı gelinmiş olunacağından idarecilerin bu tür bir harekettten kaçınacaklarını savunmuştur.⁶⁶ Ancak idarecilerin yasal görevlerini icra edecek olmalarının da seçimlere müdahale ettikleri şeklinde yorumlanıp bahane olarak kullanılmasının da kabul edilmeyeceğini vurgulayan İnönü, adeta seçimler sonrasında bu zeminde kopacak olan fırtınalara işaret etmiştir.⁶⁷ Dış basında ılımlı ve liberal bir şekilde nitelenen bu konuşmanın dayandığı iki temel

60 FO, 371/59257, From Sir D. Kelly to Foreign Office, 28 May 1946.

61 FO, 371/59255, From Angora to Foreign Office, 9 May 1946.

62 FO, 371/59256, From Sir D. Kelly to Mr. Bewin, 12 June 1946.

63 FO, 371/59257, From Sir D. Kelly to Foreign Office, 28 May 1946.

64 FO, 371/59255, Press Attache, Turkish Embassy, 21 May 1946.

65 FO, 371/59255, Press Attache, Turkish Embassy, 21 May 1946.

66 FO, 371/59255, Press Attache, Turkish Embassy, 21 May 1946.

67 FO, 371/59255, Press Attache, Turkish Embassy, 21 May 1946.

gerekçenin dış baskıları azaltma isteği ve hükümete karşı ülke içerisinde ortaya çıkan muhalefet karşısında halkın desteğini sağlama arzusu olduğu vurgulanmıştır.⁶⁸

Bu siyasal ortamda DP ve CHP arasındaki ilişkilerin bozuk olduğuna işaret eden Kelly, DP'nin henüz seçimlere katılıp katılmayacağını açıklamadığını, ancak taraftarlarının seçimlere girmeye istekli olmasına rağmen Celal Bayar'ın isteksiz olduğunu bildirmiştir. Bayar'a göre İnönü'nün çizgisine gelerek DP'nin kendi ilkelerinden ödün vermiş olacağından farklı bir siyaset anlayışı geliştireceği aktarılmıştır.⁶⁹ İnönü'nün 10 Mayıs'ta Olağanüstü Kongrede dış gelişmeler nedeniyle seçimlerin erkene alınacağına değinen Bayar, dış gelişmelerden bağımsız olarak içteki uygulamalara yön verilebileceğini savunmuş ve Köprülü'nün Anadolu'daki devlet görevlilerine DP'lilerin çalışmalarını engellemeleri talimatı verdiğini iddia etmiştir.⁷⁰

2 Temmuz'da İçişleri Bakanlığı, seçimlerin 21 Temmuz'da yapılacağını resmen duyurmuştur. DP'nin seçimlere girme kararı almasının ardından adaylarının mitingler yoluyla halkın oylarına talip olmaları karşısında CHP, bu yöntemi başlarda benimsemeye güçlük yaşamıştır.⁷¹ Demokrat Parti, halkın içinde belirli bir saygınlığı olan Mareşal Fevzi Çakmak'ı aday göstererek seçimlerde avantaj sağlamayı düşünmüştür.⁷² Mareşal Fevzi Çakmak'ın müstakilen de olsa, Demokrat Parti safına yanaşması bu partinin prestijini son derece arttırmış, her taraftan gerek mareşale, gerek partiye tebrik telgrafları gelmeye başlamış, Halk partisini de tam anlamıyla şaşırtarak çileden çıkarmıştı. Esasen, Mareşal'in müstakil aday olmasına rağmen Bayar'ın aktardığına göre buradaki gerçek amaç DP'yi desteklemektir.⁷³ Nitekim CHP bu haberi duyar duymaz, teşkilatına şu beyanata yayınlamıştır:

Bugünkü şartlar içinde ve ilk defa olarak yapılacak tek dereceli seçimde vazifemiz, her zamanki gibi Genel Başkan İnönü'nün etrafında şerefli partimizin zaferini seçimlerin bütün bir iştirak nisbeti ile behemehâl sağlamak, hep bir tek adam gibi çalışmaktır. En büyük ödevimize aykırı olarak, şahsi gayretlere düşüp müstakilen adaylığını koyanlar veya

68 "Turkish Dilemma", *Economist*, 18 May 1946.

69 FO, 371/59255, *From Angora to Foreign Office*, 20 May 1946.

70 FO, 371/59255, *From Angora to Foreign Office*, 20 May 1946.

71 Eroğul, *a.g.e.*, s.29. Demokrat Parti'nin siyasi bir araç olarak mitinglerden yararlanmasına üzerine yapılmış etraflı bir araştırma için bkz. Esra Keloğlu İşler, "Demokrat Parti'nin Halkla İlişkileri Üzerine Bir İnceleme", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S.24, (Kış-Bahar 2007), ss. 111-128.

72 Ali Gevgili, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 46.

73 FO, 371/59256, *From Sir D. Kelly to Mr. Bewin*, July 3, 1946.

*başka liste ve adamları kazandırmak için çalışanlar çıkarsa, bu gibiler; partimiz camiasından ayrılmış olacaklar ve haklarında o yolda tüzük hükümlerinin tatbikine geçilecektir.*⁷⁴

DP'nin seçim hamleleri karşısında önlem olarak değerlendirilebilecek bu çıkışın, CHP delegeleri ve üyeleri üzerinde bir etkide bulunması beklenmiştir. Koçak, DP'nin seçimlerden önce karşı karşıya olduğu en büyük engel olan liderlik sorununu şu ifadelerle vurgulamıştır:

*Seçimlere doğru DP'nin önündeki en önemli sorun İnönü'nün karşısına, kamuoyunda hiç olmazsa İnönü kadar nüfuz ve prestij sahibi bir isim çıkarabilmektir. Nihayet İnönü, kendisine yöneltilmiş bütün eleştirilere, karalamalara ve dedikodulara rağmen, Millî Mücadelenin ve Cumhuriyetin önde gelen önderiydi. Neresinden bakılırsa bakılsın, DP önderleri arasında İnönü'nün ismi ile yarışabilecek ve ona alternatif olabilecek bir ada rast gelmek mümkün değildi. Zaten eğer Bayar tek başına siyasi alanda İnönü'ye gerçekten de rakip ve alternatif olabilecek bir isim ve İnönü kadar prestij ve nüfusa sahip olabilseydi, belki de 1938 yılının Kasım ayındaki Cumhurbaşkanlığı yarışında daha aktif bir tutum alabilirdi. Alamamasının nedenlerinden bir tanesi de muhtemelen bu konuda kendisine yeterince güvenmemesiydi.*⁷⁵

Seçim kampanyasında CHP sözcüleri, bu partinin Atatürk'ün partisi olduğunu, Cumhuriyeti kurduğunu, devrimlere öncülük ettiğini, kadın haklarını sağladığını ve ülkeyi yabancı sermayenin boyunduruğundan kurtardığını öne sürmüşlerdir.⁷⁶ Muhalefet ise, özellikle tek parti dizgesinin yarattığı güçlüklerle değinmiş, kişi haklarının yeterince korunmadığından, dini inançlara devletin müdahalesinden yakınmış, devletçilik ilkesinin uygulanmasındaki aksaklıkları belirtmiş, Çiftçi-yi Topraklandırma Kanunu'nu eleştirmiş, köy okullarının ve yolların köylüye yüklediği zorlukları ortaya atmıştır.⁷⁷ Seçimlere toplamda altı siyasal partinin katılacağı açıklanmış, dış basındaki bir değerlendirmeye göre DP dışında tamamı sosyalist eğilimler taşıyan bu partiler radikal söylemlerde bulunmasalar da asıl öne çıkan partinin DP olduğu vurgulanmış ve bu partinin iç ve dış politikada

74 Kandemir, a.g.e., s.57.

75 Cemil Koçak, **Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları, C.II**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 505.

76 FO, 371/59255, *Turkish Elections: Democratic Forces Unorganised, 15 July 196.*

77 Fehmi Akın, **Türkiye'de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti- Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri, (1946-1947)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2004, s. 122.

CHP'den önemli ölçüde ayrıştığı belirtilmiştir.⁷⁸ Seçimlerin serbest bir şekilde yürütüleceği konusunda halkın genelinde şüphe durumunun hâkim olduğu İngiliz elçiliğinin raporlarına yansımıştır.⁷⁹

Bu arada seçim günü yaklaştıkça ülke genelindeki siyasi hava gerginleşmeye başlamıştır. DP'liler, düzenledikleri mitinglerde herhangi bir taşkınlık yaşanmasın diye azami düzeyde dikkat etmeleri yönünde uyarılmış olmalarına karşın olayların önüne geçilememiş ve İzmir'in bir köyünde bir DP ocağı yönetim kurulu üyesi yaralanmıştır.⁸⁰ Ondan daha vahim olmak üzere, Aydın'da, seçimden 48 saat önce bir DP ocak başkanı, bir öğretmen ve Adnan Menderes'in çiftlik kâhyası öldürülmüş⁸¹ ve Çatalca'da DP ilçe teşkilatı yöneticileri silahla yaralanmışlardır.⁸² DP'nin güçlü olduğu illerden Manisa'da ise Hikmet Bayur'un partililere bir konuşması sırasında jandarma yetkilileri önce hoparlörün daha sonra da aydınlatma sisteminin kablосunu kesmişlerdir.⁸³ Tekin Erer, seçimler öncesinde DP'lilerin yaşadıkları sıkıntıları şu cümlelerle aktarmaktadır:

12 Temmuz'da Ankara'nın Çubuk kazasında kaymakam tarafından bütün demokratlar sıra dayacağına çekilmişti. Memleketin hemen her tarafında mutad olan bu dayak hadiseleri burada biraz ölçüyü kaçırmıştı. Dövülenler arasında ağır yaralananlar vardı. Bu ağır yaralı vatandaşlar kamyonlarla tedavi için Ankara'ya getiriliyorlar ve hastanelere dağıtılarak tedavi görüyorlardı. Turgut Kaymakamı Göle vatandaşlara şöyle söylüyordu:

-Reylerinizi DP'ye bile verseniz nasıl olsa seçim sandıkları kazaya uğrayacak, o zaman ben size gösteririm. İyisi mi namusunuzla reylerinizi CHP'ye verin. Sonra bütün muhtarlara şu tamimi yapıyordu:

-Demokratlar köyünüze gelirse vurun, dövün taşılayın ve köyünüze sokmayın.⁸⁴

Seçim kampanyası, memlekette çok gergin bir hava yaratmıştı. İçişleri Bakanlığının 8 Temmuz 1946 günü yayınladığı bir genelge CHP ile DP arasındaki çatışmayı daha da şiddetlendirmiştir. İçişleri Bakanlığı, köylerde propaganda yapanlardan hüviyet vesikası isteneceğini, bunu göstermeyenlere şüpheli şahıs

78 **Economist**, 20 July, 1946.

79 *FO, 371/59255, Turkish Elections: Democratic Forces Unorganised, 15 July 196.*

80 *FO, 371/59255, Turkish Elections: Democratic Forces Unorganised, 15 July 196.*

81 Eroğul, **a.g.e.**, s. 36.

82 *FO, 371/59255, Turkish Elections: Democratic Forces Unorganised, 15 July 196.*

83 *FO, 371/59257, Turkish Elections- Eve of Poll Survey, 20 July 1946.*

84 Erer, **a.g.e.**, s. 124.

muamelesi yapılacağını valilere ve genel müfettişliklere bildirmiştir. Bu tedbir, DP'nin şiddetli itirazı ile karşılaşmıştır. DP, bunu, muhalefetin köye girmesini önlemek gibi bir niyete bağlayarak İçişleri Bakanlığı'nın bu türlü bir karar almaya yetkili olmadığını savunmuştur.⁸⁵

Muhalefetin sürekli idari baskılardan söz ettiği ve daha seçimler yapılmadan yolsuzlukların gündeme geldiği bir ortamda, partiler, aday listelerini ilan etmişlerdir. Buna göre, CHP'nin aday listesinde, 152 yeni isim yer almıştır. Seçime az bir zaman kala DP, 41 ilde ve 200 ilçede örgütlenmesini tamamlayabilmiştir. DP adaylarından 52'si avukat, 41'i toprak sahibi, 40'ı doktor, 39'u iş adamı, 15'i emekli general, 14'ü mühendis, 13'ü öğretmen ve geri kalanı da farklı meslek dallarından olmak üzere partinin toplam aday sayısı 272'yi bulurken. CHP'nin adayları ise; çoğunlukla emekli asker, tanınmış siyasi kişilikler veya yüksek idari görevlilerle, kısmen de serbest meslek sahiplerinden meydana gelmiştir.⁸⁶ CHP, bütün illerde seçime katılırken; DP, Ağrı, Bingöl, Muş, Siirt, Bitlis, Çorum, Gümüşhane, Hakkâri, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize ve Van olmak üzere 16 ilde, örgütlenme fırsatı bulamadığı için seçimlere katılamamıştır.⁸⁷

Nihayet 21 Temmuz günü bu siyasi ortamda genel seçimler yapılmıştır.⁸⁸ Dışişleri Bakanı'nın bizzat İngiliz elçisine aktardığına göre kesin seçim sonuçlarının 24 Temmuz'dan önce aktarılması zayıf bir ihtimal olarak görünmektedir.⁸⁹ Seçim sonuçları konusunda elçilik raporunda yer alan bilgilere bakıldığında birtakım abartmalara da gidildiği görülebilmektedir. İddia edildiğine göre Anadolu Ajansı'ndan bir yetkili, Ankara'da DP'nin %80 oranında oy aldığı ve CHP'nin adaylarından sadece İnönü'nün az bir oyla milletvekili seçildiği aktarılmış, ancak CHP'nin Ankara'daki seçim sonuçlarını bu haliyle kabul etmeyeceğini savunmuştur.⁹⁰ Seçimlerin yapılmasının ardından dış basında özellikle DP'nin aldığı oylar üzerinde durulmuştur. Kesin olmayan sonuçlara göre DP'nin toplamda 65 sandalye kazandığı yönündeki haberde ayrıca Ankara'da CHP'nin 17 milletvekilliğinin tamamını elde ettiği bildirilmiştir.⁹¹ Öte yandan, sonuçlardan ziyade tek dereceli seçim sisteminin başarıyla uygulanması da önemli bir gelişme olarak kaydedilmiştir.⁹²

85 Burçak, **a.g.e.**, s. 82.

86 Albayrak, **a.g.e.**, s. 89.

87 Toker, **a.g.e.**, s. 169.

88 Ahmad-Ahmad, **a.g.e.**, s. 23.

89 *FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 23 July 196.*

90 *FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 23 July 196.*

91 **Times**, 24 July 1196.

92 **Manchester Guardian**, 26 July 1946.

1946 seçimlerinin ayrıntılı sonuçları özellikle partilerin aldıkları oy yüzdeleri resmen ilan edilmemekle birlikte, katılımın %75 olarak gerçekleştiği seçimlerde 465 milletvekilliğinden 397'sini CHP'nin 59'unu DP'nin aldığı ilan edilmiştir.⁹³ Alışılmış seçimlerden farklı olarak, milletvekilleri direkt tek dereceli olarak seçilmişlerdir.⁹⁴ 37 ilde 272 aday gösteren DP'nin bütün adayları seçimi kazanmış olsaydı, iktidara gelme olasılığı vardı. Ancak bu çok uzak bir olasılıktı. Çünkü DP, henüz teşkilatlanmasını tam olarak özellikle de doğu bölgelerinde tamamlayamamıştı.⁹⁵ DP, seçimlerin bitmesinin ardından, seçim ve yargı güvencesinin sağlanmadığını, hükümet ile memurların tarafsız kalmadığını ve seçimlerin CHP'nin baskı ve müdahalesi altında geçtiğini ısrarla vurgulamıştır. Tasvir gazetesi yazarlarından Cihat Baban, İngiliz elçiliği basın ataşesine vermiş olduğu rakamlara göre DP'nin 67 sandalye kazanması gerekiyordu. Bayar da seçim sonuçlarına ilişkin yapmış olduğu açıklamada Ankara ve İzmir'de iktidarın seçim sonuçlarına müdahale ettiğini savunmuştur.⁹⁶ Raporda yer alan değerlendirme oldukça ilginç bir noktaya değinmektedir. İsmet İnönü'yü bu süreçte saygın kılan şeyin DP'nin başkent Ankara'da elde etmiş olduğu popülerite olduğundan iktidarın böyle bir yolsuzluğa başvurmasının da mantıksız olacağını ileri süren Kelly, 1946 seçimlerinde DP'nin elde edeceği başarıyı İnönü'nün hanesine yazmıştır.⁹⁷ Esasında, Haziran ayında bu iddiayı destekleyecek bazı yazışmalar yapılmıştır. İngiltere'nin İzmir Konsolosu Mr. Cusden Demokratların İzmir'de şiddetli bir kampanya düzenledikleri ve iktidarın da bu gelişmelerden rahatsız olduklarını içeren görüşlerine karşı çıkan Kelly, Cumhurbaşkanı'nın yurt gezisine katılan F. R. Atay'ın kendisine Demokratların seçimlerde tamamen başarısız olmalarını asla arzulamadıklarını söylediğini aktarmıştır.⁹⁸ Bununla birlikte, Atay, Cumhurbaşkanı'nın sorumluluk bilinciyle hareket eden bir muhalefet istediğini aktardıktan sonra, meclisteki 457 milletvekilinin 100'ünün DP tarafından kazanılması durumunda bunun iktidar açısından olumlu anlamda uyarıcı bir etki yapacağını aktarmıştır.⁹⁹

Bununla birlikte ABD'li basın temsilcisi Knickerbocker'ın İngiliz basın ataşesine bildirdiğine göre İstanbul'da yapılan seçimler ABD'nin birçok bölgesine

93 Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler, 1877-2002**, Tesav, Ankara, 2003, s. 362. Görüldüğü gibi, DP'nin elde ettiği milletvekili sayısına ilişkin farklı kaynaklarda değişik rakamlar telaffuz edilmektedir.

94 Mehmet Ali Birand- Can Dündar- Bülent Çaplı, **Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 46.

95 Albayrak, **a.g.e.**, s. 93.

96 *FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 26 July 196.*

97 *FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 26 July 196.*

98 *FO, 371/59256, Political Situation in Izmir, 12th June 1946.*

99 *FO, 371/59256, Political Situation in Izmir, 12th June 1946.*

göre daha adil ve serbest yapılmıştır.¹⁰⁰ İstanbul'daki seçmenlerin üçte birini oluşturan gayrimüslimlerden Yahudi ve Ermenilerin DP'ye, Rumların ise CHP'ye oy verdiğini aktaran Knickerbocker gayrimüslimlerin oy tercihlerinde DP'nin liberal iktisat anlayışını benimsemesi ve Başbakanın açıkladığı ve Rumları ilgilendiren son açıklamalarının etkili olduğunu savunmuştur.¹⁰¹ CHP'nin Rumlara yönelik koruyucu tedbirler alması bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Balıklı Hastanesinin Rum cemaatine verilmesi ve bazı kiliselerin aynı şekilde vergiden muaf tutulmaları bu yöndeki gelişmelerdendir.¹⁰²

Seçim sonuçları üzerine görüşlerini sıralayan İngiliz elçisi, seçimlerde bazı gizli hatalar yapılmış olmasına karşın Ankara dışındaki illerde genelde seçimin iyi yönetildiğini savunmuş ve yapılan müdahalelerin de CHP'nin oy oranında küçük bir fark yarattığını iddia etmiştir. Daha da ilginç, Demokratların da tıpkı karşıtları gibi doğulu (*Oriental*) oldukları ve abartıya kaçtıkları mülahazası seçim sonuçlarına ilişkin altı çizilen ilginç bir konudur.¹⁰³ Seçim sonuçları üzerine *Yeni Sabah*, *Tanin* ve *Gerçek* gibi gazetelerde yorumlar yapılmıştır. Bayar, devlet memurlarının fiziksel müdahalelerinin seçim sonuçları üzerinde DP açısından olumsuz etkilerinin olduğunu iddia etmiştir. Bayar'ın değerlendirmelerine yer veren Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri seçim sonuçları üzerine yaptıkları haberlerin şiddet içerikli oldukları gerekçesiyle kapatılmıştır.¹⁰⁴ Ancak Bayar'ın sözlerine yer veren Tanin ise herhangi bir yaptırımla karşılaşmamıştır.¹⁰⁵ Ankara'da seçim sonuçlarına müdahale edildiği konusunda DP'liler ve hatta Anadolu Ajansı çalışanlarının bile şüphelerinin olmadığını vurgulandığı elçilik raporunda İstanbul'da DP'nin başarılı olması Bayar ve İnönü arasındaki muhtemel bir özel anlaşmaya ya da İstanbul valisinin bağımsız hareket etmesine bağlanmıştır.¹⁰⁶ CHP ise DP'yi, halkı kışkırtmakla suçluyordu.¹⁰⁷ İsmet İnönü, yolsuzluklar ile ilgili soruları, *bazı işgüzar CHP'li yöneticilerin giriştikleri eylemler* şeklinde cevaplamıştır. Oyların gizli sayılmalarını ise, ülkede gizli oy açık sayım prensibini anlayıp tatbik

100 FO, 371/59257, *From Angora to Foreign Office*, 26 July 1946.

101 FO, 371/59257, *From Angora to Foreign Office*, 26 July 1946.

102 FO, 371/59257, *From Angora to Foreign Office*, 18 July 1946.

103 FO, 371/59257, *From Angora to Foreign Office*, 26 July 1946.

104 FO, 371/59257, *Turkish Post-Election, Political Situation*, 1st August 1946.

105 FO, 371/59254, *Review of Turkish Press*, 24th to 29th July 1946.

106 FO, 371/59257, *Turkish Post-Election, Political Situation*, 1st August 1946.

107 Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi", **Görüş**, Mayıs, 1999, ss. 49-61.

edecek insan sayısının düşüklüğüne bağlamıştır.¹⁰⁸ Tek dereceli sistemle uygulanan bu seçimler yurtdışında olumlu yankılar uyandırmıştır. Atatürk devrimlerinin bir parçası olarak değerlendirilen bu seçimlerin en önemli tarafının yeni partilerin kurulmasına olanak sağlanarak çoksesliliğin başarıldığı dile getirilmiştir.¹⁰⁹ Öte yandan, seçimlerde muhalefetin rahatsız olduğu diğer bir konu da parti başkanlığı ile birlikte Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten İnönü'nün partiler arasında taraf-sız davranamayacağı hususuydu.¹¹⁰ Bu yöndeki eleştirilere cevap veren İnönü, anayasaya göre herhangi bir engel olmadığı için partilerle bağ kurabildiğini belirtmiş ve sonuç itibarıyla meclis çoğunluğuyla geldiği bu göreve, bu durumdan şikâyetçi olan muhalefetin de talip olduğunun altını çizmiştir.¹¹¹

Bu süreçte, CHP'nin seçimlerde üstünlük sağlamasına rağmen Saraçoğlu Hükümetinin istifası garip karşılanmıştır.¹¹² İstifanın gerekçesi ile ilgili bir açıklama yapılmamasına karşın istifanın gerçek nedeninin Demokratların aldıkları oy oranına bağlanmıştır. Seçim sonuçlarının hükümete karşı derin bir rahatsızlık şeklinde yorumlanması bu istifaya gerekçe olarak yorumlanmıştır.¹¹³

Seçimlerin 5 Ağustos'ta toplanan Meclise giren DP'liler iyi bir manzarayla karşılaşmamışlardır. Seçim sonuçlarının açıklanması ve İnönü'nün Meclise giriş yapması sırasında DP'liler ayağa kalkmamışlardır. Fevzi Çakmak ise İnönü'den önce Meclisi terk etmiştir. DP'den milletvekili seçilen Cihat Baban'ın İngiliz basın ataşesine vermiş olduğu bilgiye göre 4 Ağustos'ta İsmet İnönü Celal Bayar'a bütün olumsuzlukların unutulup işbirliği için yeni bir sayfa açılması gerektiğini söylemesi üzerine Bayar, bunun hiçbir şekilde mümkün olmayacağını ifade etmiştir.¹¹⁴ Fuat Köprülü ve Adnan Menderes ile bir görüşme gerçekleştiren basın ataşesine göre; seçimlerle ilgili konunun görüşülmesi esnasında aynı anda konuşan bu ikili histerik bir durum sergilemişlerdir. Köprülü ve Menderes, iktidarın sadece İstanbul ve Bursa'da en az 660 bin oy çaldığını, İsmet İnönü'nün Ankara'da

108 Tanel Demirel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 61. Tek dereceli seçim sisteminin ilk defa uygulandığı 1946 seçimlerinde yaşanan olumsuzluklar, genel olarak taşra nüfusunu oluşturan seçmenlerin yanında eğitimli şehirli sınıfların bile alışkın olmadıkları demokratik seçim esaslarına kolayca adapte olamamalarıyla da ilgili bir durumdu. Kasım Gülek, "Democracy Takes Root in Turkey", **Foreign Affairs**, Vol. 30, No. 1 (Oct., 1951), ss. 135-144.

109 Malcolm Burr, "Turkey's First General Election", **Scotsman**, 3 August 1946.

110 *FO, 371/59256, From Sir D. Kelly to Mr. Bewin, July 1 9, 1946.*

111 *FO, 371/59257, Turkish Elections- Eve of Poll Survey, 20 July 1946.*

112 "Resignation A Mystery", **Daily Telegraph**, 5 August 1946.

113 "Turkey's Cabinet Resigns", **Daily Mail**, 5 August 1946.

114 *FO, 371/59254, From Sir D. Kelly to Mr. Attlee, 13 August 1946.*

en az oy alan DP adayından bile 15 bin daha az oy aldığını ileri sürmüşlerdir. Halkın %92'sinin iktidara düşman olduğunu savunan ikili, seçimler süresince Sovyet Rusya korkusunun iktidar tarafından kendi eksikliklerini gidermenin bir aracı olarak kullanıldığını savunmuşlardır. İngiltere'nin CHP'yi gözü kapalı bir şekilde savunduğunu iddia eden Menderes ve Köprülü ileride bu sorumluluğun altından kalkamayacaklarını ifade etmişlerdir.¹¹⁵ İngiliz basınının CHP propagandası yaptığını iddia eden Köprülü ve Menderes, Times'ın Türkiye muhabiri olan Rum asıllı Mavroudi'nin CHP taraftarlığını diğer gazetelere de yansıttığını ileri sürmüşlerdir.¹¹⁶ Meclise bağımsız milletvekili olarak giren Fevzi Çakmak ise illegal bir şekilde seçilen milletvekillerini halkın tanımayacağını belirtmiştir.¹¹⁷

Cumhurbaşkanlığı seçimlerine ise 451 milletvekili katılmış, Demokrat Parti'nin desteklediği Mareşal Çakmak'a 59 oy verilmiştir.¹¹⁸ Yusuf Kemal Tengirşenk 2 oy almış, 2 oy pusulası da boş çıkmıştır. İsmet İnönü, 388 oyla Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Fevzi Çakmak oyunu kullandıktan sonra meclisi terk etmiş, evine gitmiştir. Bu şekilde onun, seçimden sonra yeni cumhurbaşkanını tebrik etmek istemediği şeklinde yorumlanmıştır. Daha sonra, DP'li milletvekilleri de seçimden sonraki alkışlara katılmayarak ve yerleşmiş bir geleneğe aykırı olarak ayağa da kalkmayıp yerlerinde oturmak suretiyle meclise yeni bir davranış şekli getirmişlerdir.¹¹⁹

Yeni hükümetin kurulmasından sonra, son dönemde yaşanan zafiyetin muhalefete gösterilen iyi niyetten kaynaklandığı şeklindeki inançtan dolayı muhalefete karşı daha sert bir tavır sergileneceği beklenmiştir. Her ne kadar parlamenter demokrasinin gelişmesi açısından umut veren gelişmeler yaşanmışsa da Sovyet yanlısı ve dinsel propagandaya dayanan bir siyaset anlayışının asla kabul edilemeyeceği Cumhurbaşkanının ifadeleri arasında yer almıştır. Dahası, halkın okur-yazar olmayan kesiminde muhalefetin %80 oranında oy elde ettiği ve kasabalardaki orta sınıfta da hareket sahası elde ettiğini ileri süren iktidar partisi, DP'nin meclisin sağ tarafında oturacağı ve kapitalistler ile büyük toprak sahiplerinin temsilcisi rolüne soyunacağını iddia etmiştir. Öte yandan, Mareşal Fevzi Çakmak'ın Kurtuluş Savaşı'nda elde ettiği saygınlığın DP'liler tarafından yok edileceğini ileri süren iktidar çevreleri, aslına bakılırsa Çakmak'ın Genelkurmay Başkanlığı görevini ileri görüşlülükten uzak bir şekilde icra ettiğini belirtmişlerdir.¹²⁰

115 FO, 371/59254, From Sir D. Kelly to Mr. Attlee, 13 August 1946.

116 FO, 371/59254, From Sir D. Kelly to Mr. Attlee, 13 August 1946.

117 FO, 371/59254, From Sir D. Kelly to Mr. Attlee, 13 August 1946.

118 Times, 5 August 1946.

119 Aydemir, a.g.e., s. 448.

120 FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 5 August 1946.

Seçimlerin CHP ve DP açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiği şeklinde görüşlerini açıklayan İngiliz diplomata göre, CHP açısından yurdun bütününe kapsayan bir seçim mekanizmasının kurulabilmesi ve İnönü'nün Kurtuluş Savaşı lideri ve Atatürk'ün halefi olarak ülkede devam eden bir prestije sahip olduğu gibi gerçeklerin anlaşılması olduğu ve seçim çalışmaları süresince valilere, kaymakamlara, muhtarlar ve belediye başkanlıklarına gönderilen gizli ibareli yazılarda seçimlerde dışarıdan herhangi bir müdahalenin yapılmaması için dikkatli olunması gerektiği gibi uyarıların yapılmış olmasının olumlu karşılanması gerektiği bildirilmiştir.¹²¹ Ayrıca, genellikle iktidar partisi teşkilatından olan muhtarlar, belediye başkanları ve diğer bürokratlara bir yazı gönderildiği ve seçimlerin özgürlük havasında gerçekleştirilmesinin istendiği raporda yer alan ifadelerdendir. Seçimler öncesinde gönderilen bu raporda DP'li siyasetçilerin her ne kadar Sovyetler tarafından desteklendiği görüşü hâkim olsa da dereyi geçerken at değiştirilmeyeceği (*swopping horses in mid-spring*) ve muhalefet liderlerinin faaliyetlerine izin verileceği anlayışının geçerli olduğu vurgulanmıştır.¹²² Demokrat Parti açısından ise İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Afyon ve Mersin gibi büyükşehirlerde teşkilatlanma konusunda mesafe kaydettikleri ve İnönü karşısında Mareşal Fevzi Çakmak figürünü bir lider alternatifi olarak öne sürmelerinin başarı olarak kabul edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹²³

SONUÇ

II. Dünya Savaşı'nın Batılı demokratik ülkelerin galibiyetiyle sona ermesi bütün dünyada yaşanacak olan birtakım yapısal gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Türkiye özelinde bakıldığında ise bu değişim genellikle çoğulcu demokratik sisteme geçiş şeklinde değerlendirilmektedir. Türkiye'nin kendine özgü tarihsel ve sosyolojik koşulları düşünüldüğünde demokratik sisteme geçilmesinin devrim niteliğinde bir dönüşüm olarak değerlendirilmesi doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Zira anılan dönemde toplumsal hazırbulunuşluk gerçeği hesaba katıldığında yeni sistemin olgunlaşması için gerekli olan şartların büyük ölçüde mevcut olduğu görülmektedir. Gerekli yasal mevzuatın yeni sisteme adapte edilmesi ve bürokrasinin tek partili idare anlayışından sıyrılması konusunda ise benzer bir gelişim hızından söz etmek mümkün değildir. Nitekim Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasının ardından kurumsallaşan tek partili rejim II. Dünya Savaşı sırasında siyaset ve idare arasındaki bütünlüğü katılaştırmıştır. Demokrat Parti'nin kuruluşu

121 FO, 371/59256, From Sir D. Kelly to Mr. Bewin, July 1 3, 1946.

122 FO, 371/59256, From Sir D. Kelly to Mr. Bewin, July 1 3, 1946

123 FO, 371/59256, From Sir D. Kelly to Mr. Bewin, July 1 3, 1946.

ve 1946 seçimlerinin uygulanması sırasında yeni siyasal duruma uyum sağlamakta oldukça zorlanan idare aygıtı devlet yönetimini derin bir bunalıma sürüklemiştir. İngiliz belgelerine de yansıdığı şekliyle esasında, iktidar partisinin çoğulcu demokrasiye geçiş konusundaki irade beyanında ve niyetinde kuvveden fiile geçilebilmesi için son derece olumsuz bir siyasal tablo yaratan bu bunalım, sözü edilen dönemin Türk siyasal tarihinde çatışmalı bir dönem olarak anılmasına yol açmıştır.

Türkiye’de siyasal hayatın şekillenmesi ve belki de günümüzde de geçerli olmak üzere siyasete istikamet verici bir gelişme olarak kodlayabileceğimiz bir gelişme olan Demokrat Parti’nin kurulması üzerine yaratılmış oldukça geniş tarihsel yazında zaman zaman birbirine ters düşen yorumlamalar ve tezlerle karşılaşmak mümkündür. Çoğunlukla geçmiş siyasal tecrübelerden etkilenen ve Türkiye’deki yaygın siyasal kültüründen izler taşıyan tarihsel tezler DP’nin kuruluş yıllarının doğru anlaşılmasının önünde bir engel olarak durmaktadır. Dönemin doğru anlaşılması açısından kaynak çeşitliliğinin sağladığı imkânı iyi değerlendirilmesi bir yana, Türkiye’deki gelişmeleri yakından takip etmiş olan İngiliz elçiliğinin yazışmaları geniş bir perspektif sunmaktadır. II. Dünya Savaşı sırasındaki gelişmelerin zemin hazırladığı Türkiye-İngiltere yakınlaşması, İngiliz diplomatlarının bu çalışmada incelenen dönemde oldukça aktif bir pozisyonda olmalarını gerektirmiştir. Dönemin basın bültenleri ve önemli siyasal aktörlerin açıklamaları ile birlikte bazen de İngiliz elçilik yetkililerinin kişisel girişimleri sonucunda gerçekleştirdikleri temaslar çalışma kapsamında incelenen yazışmalara yansımıştır. Bununla beraber, Türkiye’deki iç ve dış politik gelişmelerin çok yönlü olarak işlendiği raporlar, dönemin siyasal havasını direkt olarak yansıtmaktadır. Denilebilir ki, söz konusu döneme ilişkin günümüze taşınan birtakım iddialar ya da söylentilerin İngiliz diplomatları tarafından ne şekilde değerlendirildiği konusunda elde edilen bulgular sağlıklı değerlendirmeler yapılabilmesini mümkün kılmıştır. Dahası, zaman zaman Türkiye’deki siyasal gelişmelerin değerlendirildiği raporlarda aynı konuda farklı değerlendirmelere rastlanması suretiyle döneme ilişkin gerçekçi yorumlamalar yapılabilir. Başka bir ifadeyle, döneme dair iktidar ve muhalefet çevreleri arasındaki ilişkinin İngiliz elçilik yazışmalarından takip edilmesi geniş bir çerçeve sunmaktadır. Çünkü savaş sonrası dönemde Türkiye’de yaşanan yapısal dönüşümün ele alındığı bu yazışmalar, İngiltere açısından aynı zamanda, Batı merkezli ittifak sistemine dâhil olmayı arzulayan müttefik konumundaki bir ülkede yaşanan değişimin izlenmesi niteliğini taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

- İngiliz Ulusal Arşivi/British National Archive, Kew Garden
Public Record Office (PRO)/ Foreign Office (FO)
FO, 195/9487, From Bennett to Mr. Allen, September 8, 1945.
FO, 195/2487,88/21/45. Ankara, July 12, 1945.
FO, 195/2487, From W.E.D. Allen to Mr. J.S. Bennett, Top Secret, 1st June 1945.
FO, 371/299, From Maurice Peterson (Angora) to Bewin (FO), January 19, 1946.
FO, 371/299, From Sir D. Kelly to Mr. Attlee, August 13, 1946.
FO, 371/299, From Sir D. Kelly to Mr. Bevin, July, 2 1946.
FO, 195/2487, From W.E.D. Allen to Mr. J.S. Bennett, Top Secret, 1st June 1945.
FO, 371/299, From Sir D. Kelly to Mr. Bevin, July, 2 1946.
FO, 371/299, Review of the Turkish Press, 30th January-12th February.
FO, 371/299, From Maurice Peterson (Angora) to Bewin (FO), January 19, 1946.
FO, 371/299, British Embassy (Ankara) to FO, May 1st, 1946.
FO, 371/299, Sir D. Kelly to Mr. Bevin, June 25, 1946.
FO, 371/59257, From Sir D. Kelly to Foreign Office, 28 May 1946.
FO, 371/59255, From Angora to Foreign Office, 9 May 1946.
FO, 371/59256, From Sir D. Kelly to Mr. Bewin, 12 June 1946.
FO, 371/59257, From Sir D. Kelly to Foreign Office, 28 May 1946.
FO, 371/59255, Press Attache, Turkish Embassy, 21 May 1946.
FO, 371/59255, From Angora to Foreign Office, 20 May 1946.
FO, 371/59256, From Sir D. Kelly to Mr. Bewin, July 1 3, 1946.
FO, 371/59255, Turkish Elections: Democratic Forces Unorganised, 15 July 196.
FO, 371/59257, Turkish Elections- Eve of Poll Survey, 20 July 1946.
FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 23 July 196..
FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 26 July 196.
FO, 371/59256, Political Situation in Izmir, 12th June 1946.
FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 26 July 196.
FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 18 July 196.
FO, 371/59257, Turkish Post-Election, Political Situation, 1st August 1946.
FO, 371/59254, Review of Turkish Press, 24th to 29th July 1946.

İngiliz Belgelerinde Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları: Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri

- FO, 371/59257, Turkish Post-Election, Political Situation, 1st August 1946.
FO, 371/59256, From Sir D. Kelly to Mr. Bewin, July 1 9, 1946.
FO, 371/59257, Turkish Elections- Eve of Poll Survey, 20 July 1946.
FO, 371/59254, From Sir D. Kelly to Mr. Attlee, 13 August 1946.
FO, 371/59256, From Sir D. Kelly to Mr. Bewin, July 1 3, 1946.
FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 5 August 1946.
FO, 195/9487, From Bennett to Mr. Allen, September 8, 1945.

2. Gazeteler

- Daily Mail
Daily Telegraph
Economist
Manchester Guardian
Scotsman
Times

3. Kitap ve Makaleler

- AĞAOĞLU, Samet, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve yükseliş Sebepleri, Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.
- AHMAD, Feroz - Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976.
- AKŞİN, Sina, "Demokrat Parti'nin Kurulması", **Tarih ve Toplum**, C.9, S.53, (Mayıs 1988), ss. 13-15.
- AKTAN, Reşat, "Problems of Land Reform in Turkey", **Middle East Journal**, Vol. 20, No. 3 (Summer, 1966), ss. 317-334.
- ALBAYRAK, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti, 1946-1960**, Phonix, Ankara, 2004.
- ALKAN, Mehmet Ö., "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi", **Görüş**, Mayıs, 1999, ss. 49-61.
- AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, Tekin Yayınları, Cilt I, İstanbul, 2001.
- BAKIŞIK, Şeref, "Demokrasi, DP ve İnönü", **Tarih ve Toplum**, C.9, S.53, (Mayıs 1988), ss. 272-273.
- BALİ, Rıfat N., **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni**, İletişim, İstanbul, 1999.

İngiliz Belgelerinde Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları: Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri

- BAYAR, Celal, **Başvekilim Adnan Menderes**, (Haz. İsmet Bozdağ), Truva Yayınları, İstanbul, 2010.
- BEYME, Klaus Von -Robert V. Danielsi, "Muhalefet", (Çev. Mehmet Turhan), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.36 S.1, (1979), ss. 187-226.
- BİRAND, Mehmet Ali - Can Dündar- Bülent Çaplı, **Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.
- BURÇAK, Rıfki Salim, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş, 1945-1950**, Olgaç Matbaası, İstanbul, 1977.
- CEM, İsmail, **Türkiye'de Az Gelişmişliğin Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- ÇILGIN, Alev Sınar, **Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.
- DEMİR, Şerif, **Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes**, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010.
- DEMİREL, Tanel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Demokrat Parti Programı, Pulhan Matbaası, 1946.**
- DUVERGER, Maurice, **Siyasi Rejimler**, (Çev. Yaşar Gürbüz), Remzi Kitabevi, Ankara, 1966.
- EDWARDS, A.C., "The Impact of the War on Turkey", **International Affairs (Royal Institute of International Affairs)**, Vol. 22, No. 3(Jul., 1946), ss. 389-400.
- EKİNCİ, Necdet, **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1977.
- ERDAL İnce, "Köylüyü Topraklandırma Kanununun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, V/13, (2006/Güz), ss. 59-78.
- ERER, Tekin, **Türkiye'de Parti Kavgaaları**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963.
- EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2003.
- GEVGİLİ, Ali, **Yükseliş ve Düşüş**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1987.
- GÜLEK, Kasım, "Democracy Takes Root in Turkey", **Foreign Affairs**, Vol. 30, No. 1 (Oct., 1951), ss. 135-144.
- İŞLER, Esra Keloğlu, "Demokrat Parti'nin Halkla İlişkileri Üzerine Bir İnceleme", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, S.24, (Kış-Bahar 2007), ss. 111-128.
- KANDEMİR, Feridun, **En Büyük Siyaset Fırtınası ve Neticeleri**, İkicil Basımevi, İstanbul, 1956.
- KARA, Nihal, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri", **Yapıt, Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, S.8, Ankara, 1984-1985, ss. 64-75.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, İletişim, İstanbul, 2012.

İngiliz Belgelerinde Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları: Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri

- KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, "Elite Perceptions of Land Reform in Early Republican Turkey", **The Journal of Peasant Studies**, Vol. 27, No. 3 (April 2000), ss.115-141.
- KARAÖMEROĞLU, M. Asım, "Turkey's 'Return' to Multi Party Politics: A Social Interpretation", **East European Quarterly**, XL, 40,1, (Spring 2006), ss. 89-107.
- KOÇAK, Cemil, "1946'nın İvir Zıvır Partileri", **Tarih ve Toplum**, S.80, (Ağustos 1980), ss. 16-19.
- _____, **Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları, C.II**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- LEWIS, Bernard, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, YKY Yayınları, İstanbul, 2003.
- SAVCI, Bahri, "Muhalefetin Görevi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.14 S.4, (1959), ss. 144-216.
- SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.
- SOYSAL, İlhami, "Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, ss. 2015-2016.
- TİMUR, Taner, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.
- TÖKİN, F. Hüsrev, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.
- TUNCER, Erol, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler, 1877-2002**, Tesav, Ankara, 2003.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap, Birinci Bölüm Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- URAN, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım, 1908-1950**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- ÜNAL, Oğuz, **Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994.
- YALÇIN, Soner, **Efendi, Beyaz Türklerin Büyük Sırrı**, Doğan Kitap, İstanbul, 2004.
- YALMAN, Ahmet Emin, "The Struggle for Multi - Party Government in Turkey", **Middle East Journal**, Vol.1, No.1, (January 1947), ss. 46-58.
- YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, C. IV, (1945-1970)**, Rey Yayınları, İstanbul, 1971.
- YEŞİL, Ahmet, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1988.
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim, İstanbul, 2010.

4. Tezler

- AKIN, Fehmi, **Türkiye'de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti- Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri, (1946-1947)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2004.
- ŞENŞEKERCİ, Erkan, **Türk Devriminde Celal Bayar, 1918-1960**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1999.